

คำฉันท์สรเสริญพระมหามณีนรัตนปฏิมากร : การศึกษาในฐานะวรรณกรรมเฉลิมพระเกียรติ

ณัฐพล ใจเอี่ยม

นักวิชาการอิสระ

Corresponding author: nattapolc1999@gmail.com

บทคัดย่อ

บทความวิจัยนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษารูปแบบแนวคิดการเฉลิมพระเกียรติของคำฉันท์สรเสริญพระมหามณีนรัตนปฏิมากร ในฐานะวรรณกรรมเฉลิมพระเกียรติ ผลการศึกษาพบรูปแบบแนวคิดการเฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว 2 ประการ ประการแรกคือ แนวคิดการเฉลิมพระเกียรติ ประกอบด้วย แนวคิดเทวราชา แนวคิดธรรมราชา แนวคิดพุทธราชา และแนวคิดพระปฐมมหาจักรพรรดิราช ประการที่สองคือ กลวิธีการนำเสนอแนวคิดการเฉลิมพระเกียรติ ซึ่งเป็นสิ่งที่ผู้ประพันธ์ต้องการนำเสนอเพื่อเฉลิมพระเกียรติ ประกอบด้วย แนวคิดการนำพระพุทธรูปมหามณีนรัตนปฏิมากรมาเฉลิมพระเกียรติ แนวคิดการชื่นชมพระอัจฉริยภาพ และแนวคิดการชื่นชมพระบารมี รูปแบบแนวคิดการเฉลิมพระเกียรติเหล่านี้แสดงให้เห็นว่าผู้ประพันธ์ได้รักษานอบการเฉลิมพระเกียรติในอุดมคติได้อย่างสมบูรณ์และได้สร้างสรรค์กลวิธีการนำเสนอแนวคิดการเฉลิมพระเกียรติร่วมสมัย เพื่อเฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวอีกด้วย

คำสำคัญ : 1. คำฉันท์สรเสริญพระมหามณีนรัตนปฏิมากร 2. วรรณกรรมเฉลิมพระเกียรติ 3. แนวคิดการเฉลิมพระเกียรติ

“Kham Chan Sarasoen Phra Maha Mani Rattana Patimakon”: A study of the eulogy of the Emerald Buddha as a literary commemoration of King Rama IV

Nattapol Chaiaiam

Independent Scholar, Phetchabun 67000, Thailand

Corresponding author: nattapolc1999@gmail.com

Abstract

This research aims to study the conceptual patterns of the eulogy “Kham Chan Sarasoen Phra Maha Mani Rattana Patimakon ” as a literary commemoration of King Rama IV. The result reveals two conceptual patterns as follows: 1) the conceptual ideas of commemoration which consist of Devaraja, Dhammaraja, Buddharaja, and Chakravartin; and 2) the presentation strategies used by the author to commemorate the King, namely, the uses of the eulogy of the Emerald Buddha as high praise for King Rama IV’s intelligence and virtues. Additionally, these concepts of eulogy show that the author has perfectly upheld the traditional principles of ideal eulogy as well as created contemporary strategies to commemorate King Rama IV.

Keywords: 1. Kham Chan Sarasoen Phra Maha Mani Rattana Patimakon (Eulogy of the Emerald Buddha)
2. Literary commemoration 3. Concepts of eulogy

บทนำ

การเฉลิมพระเกียรติ หรือการยกย่องพระเกียรติพระมหากษัตริย์ เป็นสิ่งที่ปรากฏอยู่ในวงวรรณกรรมไทยมาเป็นเวลานาน ซึ่งเรียกรวณกรรมประเภทนี้ว่า “วรรณกรรมเฉลิมพระเกียรติ (Literary commemoration)”

คำว่า “เฉลิม” และ “เกียรติ” พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2554 (The Royal Institute, 2013) ให้นิยามไว้ว่า “เฉลิม หมายถึง ยกย่อง เพิ่มพูน เสริม” ส่วน “เกียรติ หมายถึง ชื่อเสียง ความยกย่องนับถือ ความมีหน้ามีตา” เมื่อรวมกับ วรรณกรรม เป็น “วรรณกรรมเฉลิมพระเกียรติ” (เติม “พระ” เพื่อให้เป็นคำราชาศัพท์) จะมีความหมายว่า “งานประพันธ์ที่มีจุดมุ่งหมายเพื่อยกย่องพระเกียรติยศของพระมหากษัตริย์”¹

จุดมุ่งหมายในการประพันธ์วรรณกรรมเฉลิมพระเกียรติ คือผู้ประพันธ์แต่งขึ้นเพื่อมุ่งหวังเฉลิมพระเกียรติหรือยกย่องพระเกียรติ และเผยแพร่พระบรมเดชานุภาพของพระมหากษัตริย์ในรัชกาลที่ตนได้ดำรงชีวิตอยู่ ทั้งนี้ยังปรากฏการแต่งวรรณกรรมเฉลิมพระเกียรติเพื่อรำลึกถึงพระมหากษัตริย์คุณและพระเกียรติคุณของพระมหากษัตริย์ผู้เสด็จสวรรคตไปแล้ว อย่างลิลิตตะเลงพ่ายเป็นอาทิ วรรณกรรมไทยที่มีชื่อเสียงและถือได้ว่าเก่าแก่ที่สุดเท่าที่พบหลักฐานซึ่งแต่งขึ้นเพื่อเฉลิมพระเกียรติคือ โคลงยวนพ่าย² แต่งขึ้นเพื่อเฉลิมพระเกียรติสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ แห่งอาณาจักรอยุธยา³ ที่ทรงชนะพระราชสงครามกับพระเจ้าติโลกราชแห่งนครโยนก (ยวนหรือเชียงใหม่) ซึ่งนับได้ว่าเป็นต้นแบบของวรรณกรรมเฉลิมพระเกียรติในเวลาต่อมา

พระราชสงครามถือเป็นสิ่งแสดงพระบรมเดชานุภาพของพระมหากษัตริย์ตั้งแต่โบราณกาล จนถึงสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นที่ยังต้องออกรบอยู่ แต่เมื่อพ้นคราวันนั้นมา การพระราชสงครามเช่นนั้นย่อมแปรเปลี่ยนเป็นการล่าอาณานิคมของประเทศมหาอำนาจชาติตะวันตก (western colonization) สิ่งหนึ่งที่ยังเป็นเครื่องมือสร้างความชอบธรรม (legitimacy) ของพระมหากษัตริย์เพื่อที่จะทรงปกครองราชอาณาจักรของพระองค์ให้มั่นคงถาวร ข้าราชการจงรักภักดี และยำเกรงต่อพระราชอำนาจ นั่นคือ การแสดง

พระบรมเดชานุภาพผ่าน “พระราชพิธีถือน้ำพระพิพัฒน์สัตยา” (พิพัฒน์สัจจาหรือศรีสัจจานกาล) เพื่อให้ข้าราชการยังจงรักภักดีอยู่มีรู้อยู่และเป็นที่ไว้วางพระราชหฤทัย แม้จะไม่ต้องรบทัพจับศึกแล้วก็ตาม ซึ่งพระราชพิธีนี้ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวมีพระบรมราชธิบายไว้ว่า “เป็นพระราชพิธีใหญ่สำหรับแผ่นดินมีสืบมาแต่โบราณ ไม่มีเวลาเว้นว่าง มีคำอ้างถึงว่าเป็นพิธีระงับยุคเชษฐาของบ้านเมือง กำหนดมีปีละสองครั้ง คือ ในเดือน 5 ขึ้น 3 ค่ำครั้งหนึ่ง เดือน 10 แรม 13 ค่ำครั้งหนึ่ง” (The Fine Arts Department, 2009: 126) และในกฎมณเฑียรบาลระบุมโห้หากข้าราชการไม่มาถือน้ำพระพิพัฒน์สัตยาและมีข้อห้ามไว้ว่า “อนึ่งลูกขุนผู้ใดขาดถือน้ำพระพิพัฒน์สัตยาถึงตาย ถ้าบอกป่วยค้ม ถ้าลูกขุนผู้ถือน้ำพิพัฒน์สัตยาถึงแก่ความตาย แลกินเข้ากินปลา กินน้ำยา แลเข้ายาคุกก่อนน้ำพระพิพัฒน์ ถ้ากินน้ำพระพิพัฒน์จอกหนึ่ง แลยื่นให้แก่กันกิน กินแล้วแลมีได้ใส่ผมเหลือนั้น ล้างเสีย โห้แทนในระวางกระบถ” (The Royal Institute, 2007: 188)

การแสดงความชอบธรรมผ่านพระราชพิธีถือน้ำพระพิพัฒน์สัตยา โดยอาศัยความศรัทธาของเหล่าข้าราชการที่มีต่อพระพุทธศาสนาอย่าง “พระพุทธรูปมหามณิรัตน์ปฏิมากร หรือพระแก้วมรกต” อันเป็นที่เคารพสักการะยิ่งทั้งของพระมหากษัตริย์ พระบรมวงศานุวงศ์ ตลอดจนข้าราชการทั้งปวง ผวนกับศาสนาพราหมณ์คือเหล่าเทพเจ้า เช่น พระอิศวร พระนารายณ์ พระพรหม และศาสนาผีคือเหล่าผีบ้านผีเมืองที่อาศัยอยู่ตามที่ต่าง ๆ แล้วอัญเชิญมาเป็นสักขีพยานในการแสดงความจงรักภักดีด้วยการถือน้ำพระพิพัฒน์สัตยาเฉพาะพระพักตร์ ณ พระอุโบสถวัดพระศรีรัตนศาสดารามในพระบรมมหาราชวัง

ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 4 แห่งพระบรมราชจักรีวงศ์ ได้ทรงประกอบพระราชพิธีถือน้ำพระพิพัฒน์สัตยาขึ้น ณ พระอุโบสถวัดพระศรีรัตนศาสดาราม มีข้าราชการผู้ใหญ่และผู้น้อยเข้าเฝ้าทูลละอองธุลีพระบาทถือน้ำพระพิพัฒน์สัตยาถ้วนหน้า ในครั้งนั้นสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาเดชาดิศร และขุนสารประเสริฐ (นุช แวศวร) ได้ร่วมกันทรงพระนิพนธ์

¹ เหตุที่ใช้ว่า “พระมหากษัตริย์” แม้จะปรากฏคำว่า “พระเกียรติ” ซึ่งใช้ตั้งแต่พระมหากษัตริย์จนถึงพระบรมวงศานุวงศ์ แต่ด้วยเหตุที่ชนบทแต่งที่สืบทอดมาหลายสมัยเป็นการสวดวิกรรมของพระมหากษัตริย์ ผู้ประพันธ์จึงแต่งวรรณกรรมเพื่อเฉลิมพระเกียรติพระมหากษัตริย์เป็นสำคัญ

² เรียกชื่อตามพจนานุกรมศัพท์วรรณคดีไทย สมัยอยุธยา โคลงยวนพ่าย ฉบับราชบัณฑิตยสถาน (The Royal Institute, 2001)

³ รัชสมัยที่แต่งโคลงยวนพ่ายขึ้น มีนักวิชาการให้ความเห็นอยู่ 2 ประการ ได้แก่ แต่งขึ้นในรัชสมัยสมเด็จพระรามาธิบดีที่ 2 และสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ ซึ่งความเห็นที่สองนักวิชาการส่วนใหญ่ต่างเห็นพ้องกัน (Wanthana, 2018: 183-184)

และแต่ง คำฉันท์สรรเสริญพระมหามณีนรัตนปฏิมากร ขึ้นเพื่อให้พราหมณ์ใช้อ่านในพระราชพิธีก่อนอ่านโองการแข่งน้ำในวันถัดไป

คำฉันท์สรรเสริญพระมหามณีนรัตนปฏิมากร สะท้อนให้เห็นถึงพระราชสถานะของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวที่ทรงดำรงพระราชสถานะมากกว่าหนึ่งพระราชสถานะ เช่น เทวราชา ธรรมราชา พุทธราชา และพระญาณมหาจักรพรรดิราช ดังที่ เจษฎา พรไชยา (Pomchaiya, 2000: 62) ได้อธิบายถึงพระราชสถานะของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวในพระมหากษัตริย์ยุคต้นกรุงรัตนโกสินทร์ไว้ว่า “รัฐไทยได้ผู้ปกครองที่เหมาะสมกลับคืนมาใหม่ เช่นเดียวกับพระมหากษัตริย์ในสมัยอยุธยา พระมหากษัตริย์ตั้งแต่ยุคต้นของราชวงศ์จักรีถือว่าพระองค์มีภาวะของความเป็นเทพ พระโพธิสัตว์ ธรรมราชา และการเป็นพระจักรพรรดิ” และยังกล่าวถึงลักษณะเด่นของรัชสมัยไว้ว่า “รัชกาลที่ 4 ทรงริเริ่มนำวิทยาการใหม่ ๆ มาใช้” สะท้อนให้เห็นถึงสภาวะการดำรงอยู่ของพระราชสถานะในอุดมคติแต่ก็เริ่มมีศิลปวิทยาการจากนานาประเทศเข้ามาในราชอาณาจักรด้วย

หนึ่ง พระราชสถานะที่เด่นชัดอันหลอมรวมเป็นแนวคิดการเฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวคือแนวคิดเทวราชาหรือสมมติเทพตามความที่ปรากฏในการเฉลิมพระปรมาภิไธยในพระราชพิธีบรมราชาภิเษกว่า “พระบาทสมเด็จพระปรเมนทรมหาอานันทมหิดล” (Chao Phraya Thiphakorawong Mahakosathibodi, 2020: 48) อันเป็นพระนามที่พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยพระราชทานในการพระราชพิธีลงสรงเฉลิมพระนามเจ้าฟ้าตามตำราเก่า⁴ ไว้ว่า “สมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ เจ้าฟ้ามงกุฎ สมมติเทววงษ์ พงษ์อิสริยศัตติย์ ขัตติยราชกุมาร” (Prince Damrong Rajanubhab, 2009: 187) ทั้งนี้ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว มีพระบรมราชาธิบายเกี่ยวกับพระนาม “เจ้าฟ้ามงกุฎ” ในพระราชหัตถเลขาส่งไปยังนาย ยี่. ดับลยู. เอ็ดดี ฉบับที่ 1 (His Majesty King Mongkut, 2005b: 17) ไว้ว่า “นามซึ่งเรียกว่า เจ้าฟ้ามงกุฎ จึงแปลว่า ‘เจ้าชายทรงยศสูงแห่งมงกุฎ’ หรือ ‘เจ้าฟ้าผู้เป็นรัชทายาท’”

จากข้อความข้างต้นแสดงให้เห็นว่า “มงกุฎ” เป็นสิริภรณ์ที่แสดงความเป็นพระมหากษัตริย์อย่างเทวราชา กอปรกับเมื่อทรงประกอบพระราชพิธีบรมราชาภิเษกแล้วในปรมาภิไธยก็ปรากฏคำว่า “พระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว” ซึ่งคำว่า “จอมเกล้า” ก็คือ “มงกุฎ” อันเนื่องมาแต่พระนามเมื่อครั้งเป็นสมเด็จพระเจ้าแล้ว แนวคิดดังกล่าวสอดคล้องกับที่พระเจ้าวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าธานีนิวัต กรมหมื่นพิทยลาภพฤฒิยากร (Office of the Royal Society, 2020: 21-22) ทรงอธิบายการสวมพระมหาพิชัยมงกุฎในพระราชพิธีบรมราชาภิเษกไว้ว่า “นอกจากการรับน้ำอภิเษกอันเป็นความสำคัญแห่งการเป็นพระมหากษัตริย์แล้ว ในสมัยปัจจุบันเมื่อพราหมณ์ถวายเครื่องราชกกุธภัณฑ์⁵ คือพระมหาพิชัยมงกุฎ ก็อนุโลมเป็นขณะสำคัญแห่งงานพระราชพิธีบรมราชาภิเษก” สิ่งเหล่านี้ได้แสดงให้เห็นถึงแนวคิดเทวราชาอย่างเต็มเปี่ยม นอกจากนี้ ยังปรากฏแนวคิดการเฉลิมพระเกียรติอื่น ๆ ที่สอดคล้องกันอย่างผสมผสานอยู่ในคำฉันท์สรรเสริญพระมหามณีนรัตนปฏิมากรด้วยเช่นกัน

จากการศึกษาเบื้องต้นผู้วิจัยพิจารณาแล้วเห็นว่า คำฉันท์สรรเสริญพระมหามณีนรัตนปฏิมากร พบรูปแบบแนวคิดการเฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทั้งทางตรงและทางอ้อม อีกทั้งมีลักษณะของความเป็นวรรณกรรมเฉลิมพระเกียรติอยู่ แม้ว่าชื่อบทประพันธ์จะเป็นการสรรเสริญพระพุทธรูปพระมหามณีนรัตนปฏิมากรก็ตาม ผู้วิจัยจึงสนใจศึกษารูปแบบแนวคิดการเฉลิมพระเกียรติในวรรณกรรมดังกล่าว เพื่อหวังว่าจะเห็นถึงความสัมพันธ์ของ “คำฉันท์สรรเสริญพระมหามณีนรัตนปฏิมากร” กับสถาบันพระมหากษัตริย์อย่าง “พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว” ในฐานะวรรณกรรมเฉลิมพระเกียรติ และหวังว่าบทความวิจัยนี้จะเป็นประโยชน์ต่อวงการวรรณกรรมไทยต่อไป

วัตถุประสงค์ของการวิจัย

เพื่อศึกษารูปแบบแนวคิดการเฉลิมพระเกียรติของคำฉันท์สรรเสริญพระมหามณีนรัตนปฏิมากรในฐานะวรรณกรรมเฉลิมพระเกียรติ

⁴ เมื่อแรกพระบรมราชสมภพทรงดำรงพระอิสริยยศที่ “สมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ เจ้าฟ้าพระองค์ใหญ่” ครั้นพระชนมายุ 9 พรรษา พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยมีพระราชดำริว่า พระราชพิธีลงสรงเฉลิมพระนามเจ้าฟ้าตามตำราเก่าเป็นพระราชพิธีที่เสาะสุญควรทำให้เป็นแบบอย่างสำหรับราชการแผ่นดินต่อไป จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าโปรดกระหม่อมให้จัดพระราชพิธีลงสรงเฉลิมพระนามเจ้าฟ้าตามตำราเก่าขึ้นใน พ.ศ. 2355 (Prince Damrong Rajanubhab, 2009: 183)

⁵ เครื่องราชกกุธภัณฑ์ (สัญลักษณ์สำคัญแห่งความเป็นพระมหากษัตริย์) มี 5 สิ่ง ได้แก่ พระมหาพิชัยมงกุฎ พระแสงขรรค์ชัยศรี ธารพระกรชัยพฤกษ์ วาลวิชนี (พัดกับแส้) และฉลองพระบาท (The Royal Institute, 2013)

ขอบเขตการวิจัย

ผู้วิจัยศึกษาขอบเขตด้านข้อมูลจากคำฉันท์สรเสริญพระมหาราชนิรันดร์ปฏิมากร ของ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาเดชาดิศร และขุนสารประเสริฐ (นุช แวصر)

วิธีดำเนินการวิจัย

1. สืบค้นข้อมูลคำฉันท์สรเสริญพระมหาราชนิรันดร์ปฏิมากร
2. สืบค้นและรวบรวมเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับภูมิหลังของคำฉันท์สรเสริญพระมหาราชนิรันดร์ปฏิมากร และรูปแบบแนวคิดการเฉลิมพระเกียรติ
3. วิเคราะห์รูปแบบแนวคิดการเฉลิมพระเกียรติของคำฉันท์สรเสริญพระมหาราชนิรันดร์ปฏิมากรในฐานะวรรณกรรมเฉลิมพระเกียรติ
4. สรุปและอภิปรายผล

ผลการวิจัย

การศึกษาคำฉันท์สรเสริญพระมหาราชนิรันดร์ปฏิมากร ในฐานะวรรณกรรมเฉลิมพระเกียรติ ผู้วิจัยแบ่งลักษณะของการศึกษาไว้ 2 ประการ ได้แก่ ภูมิหลังของคำฉันท์สรเสริญพระมหาราชนิรันดร์ปฏิมากรและรูปแบบแนวคิดการเฉลิมพระเกียรติในคำฉันท์สรเสริญพระมหาราชนิรันดร์ปฏิมากร ดังนี้

1. ภูมิหลังของคำฉันท์สรเสริญพระมหาราชนิรันดร์ปฏิมากร

1.1 ผู้ประพันธ์

คำฉันท์สรเสริญพระมหาราชนิรันดร์ปฏิมากรแต่งขึ้นในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 4 ซึ่งมีผู้ประพันธ์ร่วมกัน จำนวน 2 คน ได้แก่

1.1.1 สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาเดชาดิศร ทรงพระนิพนธ์ ลา 1-3

สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาเดชาดิศร พระนามเดิม พระองค์เจ้าชายมั่ง พระราชโอรสลำดับที่ 15 ในพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย ประสูติแต่เจ้าจอมมารดาเนียม เมื่อวันที่ 11 พฤษภาคม พ.ศ. 2336 และสิ้นพระชนม์เมื่อวันที่ 5 กันยายน พ.ศ. 2402 พระชันษาได้ 67 ปี ทรงเป็นต้นราชสกุล เดชาดิวงศ์ (Princess Maha Chakri Sirindhorn Foundation, 2017: 75-76)

1.1.2 ขุนสารประเสริฐ (นุช แวصر) แต่ง ลา 4

ขุนสารประเสริฐ (นุช แวصر) เป็นกวีที่มีชื่อเสียงเริ่มรับราชการมาตั้งแต่รัชกาลพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้า

เจ้าอยู่หัว ได้รับพระราชทานบรรดาศักดิ์เป็น ขุนสารประเสริฐ สังกัดกรมพระอาลักษณ์ ภายหลังได้เป็น หลวงสารประเสริฐ สันนิษฐานว่าถึงแก่กรรมเมื่อ พ.ศ. 2413 (Princess Maha Chakri Sirindhorn Foundation, 2017: 262)

1.2 ฉันทลักษณ์

คำฉันท์สรเสริญพระมหาราชนิรันดร์ปฏิมากรแต่งด้วยฉันทลักษณ์ประเภทฉันท์ ได้แก่ อินทรวีเชียรฉันท์ ใช้ลา 3 วสันตดิถีฉันท์ ใช้ลา 2 และประเภทกาพย์ ได้แก่ กาพย์ฉันท์ ใช้ลา 1 และ 4

1.3 ส่วนประกอบของเนื้อหา

คำฉันท์สรเสริญพระมหาราชนิรันดร์ปฏิมากร มีส่วนประกอบของเนื้อหาซึ่งเรียกส่วนต่าง ๆ ของคำฉันท์ว่า “ลา” โดยใช้ลักษณะการแบ่งของแต่ละลาด้วยการเปลี่ยนฉันทลักษณ์ (และ/หรือเนื้อหา) ประกอบด้วย 4 ลา ดังนี้

ลาแรก เป็นการอธิบายถึงประวัติ ลักษณะทางประติมานวิทยา (Iconography) ลักษณะทางสถาปัตยกรรม เครื่องยอดบุษบก เครื่องประกอบพระอิสริยยศ และพระพุทธรูปของพระพุทธรูปมหาราชนิรันดร์ปฏิมากร

ลาที่สอง เป็นการอธิบายถึงพระมหากษัตริย์คุณพระอัจฉริยภาพ และพระบารมีของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

ลาที่สาม เป็นการอธิบายถึงข้าราชการผู้มาเฝ้าทูลละอองธุลีพระบาทในพระราชพิธีถือน้ำพระพิพัฒน์สัตยาณ พระอุโบสถวัดพระศรีรัตนศาสดารามในพระบรมมหาราชวัง

ลาสุดท้าย เป็นการอธิบายถึงการอ่านโองการแช่งน้ำ พร้อมทั้งสักการะและอัญเชิญพระรัตนตรัย เทพเจ้า รวมถึงสถาปนาผู้คิดทูลและสรเสริญผู้จงรักภักดีต่อพระราชบัลลังก์ และถวายพระพรชัยมงคลแด่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

2. รูปแบบแนวคิดการเฉลิมพระเกียรติในคำฉันท์สรเสริญพระมหาราชนิรันดร์ปฏิมากร

การวิเคราะห์รูปแบบแนวคิดการเฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวในคำฉันท์สรเสริญพระมหาราชนิรันดร์ปฏิมากร ปรากฏรูปแบบ 2 ประการ ดังต่อไปนี้

2.1 แนวคิดการเฉลิมพระเกียรติ

แนวคิดการเฉลิมพระเกียรติในอุดมคติของวรรณกรรมไทย มีแนวคิดหลัก ๆ อยู่ 4 ประการ ได้แก่ แนวคิดเทวราชา (Devaraja) แนวคิดธรรมราชา (Dhammaraja) แนวคิดพุทธราชา (Buddharaja) และแนวคิดพระญาณมหาจักรพรรดิราช (Chakravartin) ทั้งนี้ การเลือกใช้แนวคิดใด ๆ ในการ

สร้างสรรค์วรรณกรรมเป็นการเลือกโดยความประสงค์ของผู้ประพันธ์ ซึ่งอาจอิงกับเนื้อเรื่องที่จะประพันธ์นั้นด้วย ในคำฉันท์สรเสริญพระมหาราชรัตนปฏิมาการปรากฏแนวคิดการเฉลิมพระเกียรติ ดังนี้

2.1.1 แนวคิดเทวราชา (Devaraja) เป็นแนวคิดที่ยกย่องพระมหากษัตริย์เป็นสมมติเทพ (Ruengruglikit, 2006: 15) แนวคิดนี้ได้รับอิทธิพลจากสมัยอยุธยาถึงสมัยรัตนโกสินทร์ ที่เชื่อว่าพระมหากษัตริย์ทรงเป็นตั้งพระนารายณ์อวตารลงมาประทับอยู่ในโลกมนุษย์ สังเกตได้จากพระนามราชสกุลวงศ์ “พระบรมราชจักรีวงศ์” มีคำว่า “จักรี” อันเป็นเทพศัตราวุธของพระนารายณ์หรือพระปรมาภิไธยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (Chao Phraya Thiphakorawong Mahakosathibodi, 2020: 48) ที่มีคำแสดงถึงความเป็นสมมติเทพและพระนารายณ์ ดังข้อความที่ว่า “สุทธิสสมมติเทพยพงศ์” (ทรงสืบวงศ์แห่งสมมติเทพโดยแท้) และ “จักรีบรมนารถ อติศราชมารวรักร” (ทรงเป็นที่พึ่งอันยิ่งใหญ่แห่งพระบรมราชจักรีวงศ์ ทรงเป็นหน่อเนื้ออันประเสริฐแห่งพระรามคือพระนารายณ์ผู้เป็นใหญ่) จึงมักปรากฏคำที่เกี่ยวข้องกับสมมติเทพหรือเทพเจ้าแทนพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเพื่อเฉลิมพระเกียรติ ในคำฉันท์สรเสริญพระมหาราชรัตนปฏิมาการปรากฏแนวคิดเทวราชา ดังนี้

1) ใช้คำว่า “สมมติเทพ” แทนพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเพื่อเฉลิมพระเกียรติ ดังบทประพันธ์ที่ว่า

ศรีสิทธิ์สวัสดิเดชไพศาล แต่เจ้าจอมปราม
สมมติเทพกระษัตริย์

(Chumnum Chan Dutsadisangwoei, 1960: 14)

2) ใช้คำที่แสดงถึงพระนารายณ์เพื่อเฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

2.1) เปรียบพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวโดยตรง คือ ทรงเป็นพระนารายณ์ ดังบทประพันธ์ที่ว่า

เรื่องรงค์เรืองมหิทธิเรื่อง รณกลผจญผลาญ
พระเดชดั่งองค์ครุฑ อริเสี้ยนสยบสยอน

(Chumnum Chan Dutsadisangwoei, 1960: 6)

2.2) เปรียบพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวโดยอ้อม คือ เป็นผู้สืบเชื้อสายมาจากพระนารายณ์ ดังบทประพันธ์ที่ว่า

มาเปนสมเด็จพระจอม ภาพนารถในรามวงษ์
เกล็นอาศน์พระอุณหิศขำรง รุจิฉัตรกระษัตริย์

(Chumnum Chan Dutsadisangwoei, 1960: 4)

3) ใช้คำที่แสดงถึงเทพเจ้าองค์อื่น ๆ แทนพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเพื่อเฉลิมพระเกียรติ

3.1) ใช้คำที่แสดงถึง “พระอิศวร” คือ องค์อิศวรราช แทนพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เพื่อเฉลิมพระเกียรติดังบทประพันธ์ที่ว่า

จิตรตั้งกตัญญู กตะเวทิจึง
สนองบาทสมเด็จพระองค์ อิศวราชเรืองญาณ

(Chumnum Chan Dutsadisangwoei, 1960: 8)

3.2) ใช้คำที่แสดงถึง “พระพรหม” คือ จตุรภักตร์ [จตุร (ส.) แปลว่า สี่ + วสุตร (ส.) แปลว่า หน้า = ผู้มีสี่หน้า; พระพรหม] (Luang Bawornbannarak, 2009) แทนพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเพื่อเฉลิมพระเกียรติ ดังบทประพันธ์ที่ว่า

ทรงศักดิ์สงวนพิภพเพียง จตุรภักตร์มาปกครอง
บำนาญประทานชนกีกอง ประกอบเกื้อแลเหลือตรา

(Chumnum Chan Dutsadisangwoei, 1960: 5)

2.1.2 แนวคิดธรรมราชา (Dhammaraja) เป็นแนวคิดที่ยกย่องพระมหากษัตริย์ว่าเป็นผู้มีคุณธรรมอันสูงส่ง (Ruengruglikit, 2006: 15) แนวคิดนี้ได้รับอิทธิพลจากพระพุทธศาสนาโดยพระมหากษัตริย์ทรงใช้หลักธรรมในการปกครองราชอาณาจักร 4 ประการ ได้แก่ จักรวรรดิวัตรราชสังคหวัตถุ ขัตติยพล และทศพิธราชธรรม ความเป็นผู้มีคุณธรรมสูงส่ง สังเกตได้จากพระปรมาภิไธยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (Chao Phraya Thiphakorawong Mahakosathibodi, 2020: 48) ที่มีคำแสดงถึงความเป็นผู้มีคุณธรรม ดังข้อความที่ว่า “พุทธาภิไธยรัตนสรณารักษ์” (ทรงนับถือพระรัตนตรัยเป็นที่พึ่ง) และ “ปรเมนทรรวมิกมหาราชธิราช บรมนารถบรมบพิตร” (ทรงเป็นพระมหากษัตริย์ผู้ยิ่งใหญ่อันประกอบด้วยคุณธรรม ทรงเป็นที่พึ่งผู้ยิ่งใหญ่ของอาณาจักรและศาสนจักร) จึงมักปรากฏหลักธรรมหรือการประพฤติธรรมของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเพื่อเฉลิมพระเกียรติ ในคำฉันท์สรเสริญพระมหาราชรัตนปฏิมาการ ปรากฏแนวคิดธรรมราชา ดังนี้

1) หลักธรรมของพระราชา

หลักธรรมที่พระมหากษัตริย์พึงปฏิบัติเพื่อใช้ปกครองราชอาณาจักรมีอยู่ 4 ประการ ได้แก่ จักรวรรดิวัตรราชสังคหวัตถุ ขัตติยพล และทศพิธราชธรรม (Somdetphra Phutthakhosachan (P.A. Payutto), 2017: 5) ทั้งนี้ การใช้หลักธรรมมาเฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวนั้น สุดแท้แต่ความประสงค์ของผู้ประพันธ์

ในคำฉันท์สรเสริญพระมหามณีนรัตนปฏิมากร ปรากฏหลักธรรมของพระราชธา ดังนี้

1.1) จักรวรรดิวัตร 12⁶ หมายถึง ข้อปฏิบัติของพระราชธาทรงธรรมที่ยิ่งใหญ่ 12 ประการ (Somdetphra Phutthakhosachan (P.A. Payutto), 2017: 12) ดังตัวอย่างในบทประพันธ์ที่ว่า

สงวนโลกเลี้ยงหล้าโดยธรรม ท้าวทวยเชตรขันธุ์
แว่นแคว้นนิคมสมบูรณ์

(Chumnum Chan Dutsadisangwoei, 1960: 11)

ตรงกับจักรวรรดิวัตร ข้อธรรมิกรักษา (การอารักขาความชอบธรรมแก่ประชาชน) กล่าวคือ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงปกครองราษฎรด้วยหลักธรรมจึงอำนวยผลให้ทุกแว่นแคว้นในราชอาณาจักรมีความอุดมสมบูรณ์ (ด้วยกายและใจ)

ทรงศักดิ์สงวนพิภพเพียง จตุรภักตร์มาปกครอง
บำนาญประทานธนกัถอง ประกอบเกื้อแลเหลือตรา

(Chumnum Chan Dutsadisangwoei, 1960: 5)

ตรงกับจักรวรรดิวัตร ข้อธนาญประทาน (จัดสรรงบประมาณแผ่นดิน) กล่าวคือ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงปกครองราชอาณาจักรตั้งพระพรหมคือพระราชทานพระราชทรัพย์เพื่อจัดสรรงบประมาณมาดูแลประชาชน

1.2) ราชสังคหวัตถุ 4⁷ หมายถึง หลักการสงเคราะห์รวมใจประชาชน 4 ประการ (Somdetphra Phutthakhosachan (P.A. Payutto), 2017: 16) ดังตัวอย่างในบทประพันธ์ที่ว่า

พระราชทานยศศักดิ์โดยประสงค์ ตามตระกูลวงศ์
แลศิลปสาตราหัตถกรรม

(Chumnum Chan Dutsadisangwoei, 1960: 11)

ตรงกับราชสังคหวัตถุ ข้อปฐิสมะรัง (ความฉลาดในการบำรุงข้าราชการ ทั้งทหาร พลเรือน รู้จักส่งเสริมคนดีมีความสามารถ)

สามารถ) กล่าวคือ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวพระราชทานบรรดาศักดิ์แก่ข้าราชการตามวงศ์ตระกูลและความสามารถของแต่ละคน นับเป็นการบำรุงกายและใจของข้าราชการผู้ถวายงาน

1.3) ขัตติยพละ 5⁸ หมายถึง กำลังของกษัตริย์ 5 ประการ หรือพลังของบุคคลผู้ยิ่งใหญ่ที่สามารถเป็นกษัตริย์ปกครองแผ่นดินได้ (Somdetphra Phutthakhosachan (P.A. Payutto), 2017: 23) ดังตัวอย่างในบทประพันธ์ที่ว่า

จอมปราชญ์ประเสริฐพระปฏิภาณ กลคือจางลงแผ่นไคล
ทรงทราบสว่างปิฎกไตร พิธีธรรมยรรยง

...

เชิงโหรเห็นกลดั่งทิพ	นยณลนุแม่นยำ
เพทางคสาตรศิลป์สำ	ฤทธิแจ้งจำเรียวเรียม
กลกลอนแลกาพย์ครโลง	พฤติจันตพิเยบพิเยร
ปรีชาฉบับบุระเบียม	รบิลถ้อยบันฑูรความ
ไสยสาตรแลสังสกฤตมา	ครพากย์พยายาม
กัมพูชแลอัญพจนคาม	ภิตรทราบไภษยสรรพ
การช่างดำรับพระพินเศวร	ชำนาญคพระสิทธิกรรม
ตราตรัสในอัครพรพร	คสมารถมาณไชย

...

ทรงคุณบุญฤทธิ์ฤทธิไกร แจ้งเจนปิฎกใน
ราชสาตราประเสริฐดำรง

(Chumnum Chan Dutsadisangwoei, 1960: 5, 11)

ตรงกับขัตติยพละ ข้อปัญญาพลัง (มีพระอัจฉริยภาพหรือพระปรีชาสามารถ) กล่าวคือ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวมีพระอัจฉริยภาพในศาสตร์แขนงต่าง ๆ อย่างด้านโบราณคดี เช่น การค้นพบและอ่านศิลาจารึกด้านอักษรศาสตร์ เช่น การแต่งร้อยกรองประเภทต่าง ๆ (กลอน กาพย์ โคลง และฉันท์) การศึกษาภาษาต่างประเทศ (สันสกฤต มคธ เขมร และภาษาอื่น ๆ) ด้านศาสนศาสตร์

⁶ จักรวรรดิวัตร 12 ในพระไตรปิฎกไม่ได้กำหนดหัวข้อไว้แต่สามารถจำแนกได้ดังนี้ ข้อที่ 1 ธรรมิกรักษา (การอารักขาความชอบธรรมแก่ประชาชน) ได้แก่ อันโตชน (ชนภายใน คือ พระบรมวงศานุวงศ์) พลกาย (กองทัพบ) ขัตติยะ (ผู้ปกครองรองลงมา เช่น คณะรัฐมนตรี ข้าราชการชั้นผู้ใหญ่) อนุชน (ข้าราชการบริพาร) พราหมณคฤหบดี (ผู้ประกอบอาชีพต่าง ๆ) เนคมชานปท (ประชาชนถิ่นต่าง ๆ) สมณพราหมณ์ (พระสงฆ์ นักบวช) มิคปักษ์ (สรรพสัตว์น้อยใหญ่) ข้อที่ 2 ธรรมการนิเสธนา (ปราบปรามความไม่ชอบธรรม) ข้อที่ 3 ธนาญประทาน (จัดสรรงบประมาณแผ่นดิน) ข้อที่ 4 ปรีจุณา (หมั่นไต่ถามความรู้จากนักปราชญ์) (Somdetphra Phutthakhosachan (P.A. Payutto), 2017: 12-14)

⁷ ราชสังคหวัตถุ มี 4 ประการ ได้แก่ 1. สัสสมะรัง (ความฉลาดในการบำรุงพืชพันธุ์ธัญญาหาร ส่งเสริมการเกษตร) 2. ปฐิสมะรัง (ความฉลาดในการบำรุงข้าราชการ ทั้งทหาร พลเรือน รู้จักส่งเสริมคนดีมีความสามารถ) 3. สัมมาปาสัง (ความรู้จักผูกผกษณรวมใจประชาชนด้วยการส่งเสริมอาชีพ) และ 4. วาซไปยัง (ความมีวาจาอันดูดีมีน้ำใจ) (Somdetphra Phutthakhosachan (P.A. Payutto), 2017: 20-21)

⁸ ขัตติยพละ มี 5 ประการ ได้แก่ 1. พาหพลังหรือกายพลัง (มีความแข็งแรงสมบูรณ์) 2. โภคพลัง (มีทุนทรัพย์บริบูรณ์) 3. อมัจฉพลัง (มีกำลังของข้าราชการ) 4. อภิจังพลัง (มีชาติกำเนิดสูง) และ 5. ปัญญาพลัง (มีพระอัจฉริยภาพหรือพระปรีชาสามารถ) (Somdetphra Phutthakhosachan (P.A. Payutto), 2017: 23)

เช่น พระไตรปิฎก พระเวท ด้านโหราศาสตร์ ด้านคหศาสตร์ และอศาศาสตร์ เช่น การพระราชพิธีพระบรมราชาธิบายเกี่ยวกับช้างและม้า และด้านธรรมศาสตร์และการเมือง เช่น การศึกษาราชศาสตร์ (หลักในการปกครองของพระมหากษัตริย์) นับได้ว่าเป็นพระอัจฉริยภาพของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวที่ทรงศึกษาอย่างแตกฉานในสรรพวิชาอย่างลุ่มลึก

1.4) ทศพิศราชธรรม 10⁹ หมายถึง คุณสมบัติประจำพระองค์ 10 ประการ (Somdetphra Phutthakhosachan (P.A. Payutto), 2017: 25) ในคำฉันท์สรเสริญพระมหารัชมังคลาภิเษก ผู้ประพันธ์ใช้วิธีการกล่าวถึงหลักธรรมนี้ด้วยชื่อผู้วิจัยจึงยกตัวอย่างเฉพาะที่กล่าวถึงทศพิศราชธรรมดังบทประพันธ์ที่ว่า

อาทรในธรรมทศพิศ- คดีดำรงตรง
บรรจจาคำแนกจตุรสง คหัตถุทานทำ

(Chumnum Chan Dutsadisangwoei, 1960: 5)

1.5) สังคหัตถุ 4¹⁰ หมายถึง ธรรมเครื่องยึดเหนี่ยว คือ ยึดเหนี่ยวใจบุคคลและประสานหมู่ชนไว้ในสามัคคี 4 ประการ (Phra Brahmagunabhorn (P.A. Payutto), 2005: 184) ในคำฉันท์สรเสริญพระมหารัชมังคลาภิเษก ผู้ประพันธ์ใช้วิธีการกล่าวถึงหลักธรรมนี้ด้วยชื่อ ผู้วิจัยจึงยกตัวอย่างเฉพาะที่กล่าวถึงสังคหัตถุ ดังบทประพันธ์ที่ว่า

อาทรในธรรมทศพิศ- คดีดำรงตรง
บรรจจาคำแนกจตุรสง คหัตถุทานทำ

(Chumnum Chan Dutsadisangwoei, 1960: 5)

2.1.3 แนวคิดพุทธราชา (Buddharaja) เป็นแนวคิดที่ยกย่องพระมหากษัตริย์ว่าทรงเป็นพระพุทธเจ้าหรือพระโพธิสัตว์ที่ทรงบำเพ็ญบารมีเพื่อจะได้เป็นพระพุทธเจ้าองค์ต่อไปในอนาคต (Ruengruglikit, 2006: 15) กล่าวคือ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเป็นพระพุทธเจ้าบังเกิดได้จากพระปรมาภิไธยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (Chao Phraya Thiphakorawong Mahakosathibodi,

2020: 48) ที่มีคำแสดงถึงความเป็นพระพุทธเจ้า ดังข้อความที่ว่า “เพ็ชรญาณประภาไพโรจน์ อเนกโกฏิสารคุณวิบูลย- สันดาน” (ทรงหยั่งรู้ตั้งเพชรประกายแสงเรืองรองไปทั่วด้วยพระอุปนิสัยอันเป็นคุณซึ่งดีแล้วโดยไม่มีประมาณ) และ “เอกอัครมหาบุรุษ สุตพุทธมหารัทธิ ตรีปิฎกาทิโกศลวิมลปริชา” (ทรงเป็นยอดแห่งมหาบุรุษ ทรงเป็นกวีผู้ยิ่งใหญ่ในการหยั่งรู้ (พุทธะ) คือการฟังมากหรือรอบรู้ (พหูสูต) ในพระไตรปิฎกอย่างฉลาดล้ำเลิศ) จึงมักปรากฏคำที่เกี่ยวข้องกับพระพุทธเจ้าแทนพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเพื่อเฉลิมพระเกียรติ ในคำฉันท์สรเสริญพระมหารัชมังคลาภิเษก ผู้ประพันธ์ใช้คำว่า “บรมนารถเพชรญาณ” ย่อมหมายถึงพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเป็นพระพุทธเจ้า ดังบทประพันธ์ที่ว่า

1) การใช้คำที่แสดงถึงพระพุทธเจ้า คือ “บรมนารถเพชรญาณ”¹¹ แทนพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เหตุที่ผู้วิจัยนำคำดังกล่าวมาแสดงเช่นนี้ เนื่องจากการยกย่องบุคคลว่า “เป็นที่พึ่งผู้ยิ่งใหญ่” (บรมนารถ) และ “มีปัญญาหยั่งรู้ดุจเพชร” (เพชรญาณ) จะเป็นการสรรเสริญสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าเป็นการเฉพาะ ฉะนั้น การที่ผู้ประพันธ์ใช้คำว่า “บรมนารถเพชรญาณ” ย่อมหมายถึงพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเป็นพระพุทธเจ้า ดังบทประพันธ์ที่ว่า

ข้าได้รู้ลีลาบท บรมนารถเพชรญาณ
พร้อมพรักพนักงาน ตำแหน่งน้อยแลใหญ่ยัง

(Chumnum Chan Dutsadisangwoei, 1960: 8)

2.1.4 แนวคิดพระญาณมหาจักรพรรดิราช (Chakravartin) เป็นแนวคิดที่ยกย่องพระมหากษัตริย์เป็นดังพระญาณมหาจักรพรรดิราชหรือสืบบงศ์จากพระญาณมหาจักรพรรดิราชมหาราชผู้ยิ่งใหญ่เหนือราชาทั้งปวง เหตุที่ยกย่องเช่นนี้เนื่องจากพระญาณมหาจักรพรรดิราชเป็นผู้มีคุณธรรมสูง ดังข้อความในไตรภูมิพิภพ (The Royal Institute, 2011: 89) ที่ว่า “พระญาณมีบุญดั่งนั้นใจ ๕ มักใคร่ฟังธรรมเทศนานักหนา ๕ ย่อมฟังธรรมเทศนาแต่สำนักสมณพราหมณาจารย์แล นักปราชญ์ผู้รู้ธรรม แลพระญาณั้น ๕ ทรงปัญจศีลทุกการ

⁹ ทศพิศราชธรรม มี 10 ประการ ได้แก่ 1. ทาน (อวยทาน) 2. ศีล (รักษาศีล) 3. ปรีชา (เสียสละได้) 4. อาชวะ (มีใจซื่อตรง) 5. มัททวะ (ทรงความอ่อนโยน) 6. ตะปะ (ทรงเดชข่มเกลียด) 7. อักโกระ (ไม่เกรียกรักร) 8. อวิหิงสา (ไม่กดขี่ข่มเหง) 9. ขันติ (อดได้ทนได้) และ 10. อวิโรธนะ (ไม่คลาดธรรม) (Somdetphra Phutthakhosachan (P.A. Payutto), 2017: 25-27)

¹⁰ สังคหัตถุ มี 4 ประการ ได้แก่ 1. ทาน (การให้) 2. ปิยวาจา (วาจาเป็นที่รัก) 3. อัตถจริยา (การประพฤติประโยชน์) และ 4. สมานัตตตา (ความมีตนเสมอต้นเสมอปลาย) (Phra Brahmagunabhorn (P.A. Payutto), 2005: 184-185)

¹¹ ผู้วิจัยสันนิษฐานว่า “เพชรญาณ” มาจากพระฉายาเมื่อทรงพระผนวชว่า “วชิรญาณโณ” [วชิร (ป.) แปลว่า เพชร + ญาณ (ป.) แปลว่า ปรีชา, ปัญญาสามารถ] (Nagaprateeep, 1989) ดังพระราชหัตถเลขาของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวที่ส่งไปยังนาย ยี. ดับบลิว. เอ็ดดีย์ ฉบับที่ 1 (His Majesty King Mongkut, 2005b: 17) อธิบายความว่า “วชิรญาณโณ” อันเป็นนามซึ่งพระอุปัชฌาย์ให้ข้าพเจ้าใช้ในพุทธศาสนา คำนั้นแปลว่า ‘ผู้มีความสามารถอันสว่างประดุจเพชร’

บมมิได้ขาด ในวันอุโบสถศีลสัรย้อมทรงอัญฐศีลทุกวันอุโบสถ บมมิได้ขาด”

นอกจากบุญญาธิการที่ทรงสั่งสมแล้วยังมีสมบัติแสดง บุญญาธิการของพระญามหาจักรพรรดิราชอีก 7 สิ่งด้วยกัน (The Royal Institute, 2011: 90-125) ได้แก่ จักรรัตน (จักร แก้ว) หัตถรัตน (ข้างแก้ว) อัสวรัตน (ม้าแก้ว) มณีนรัตน (อัญมณีแก้ว) อิตถรัตน (นางแก้ว) คหปติรัตน (ขุนคลัง แก้ว) และปรีณายกรัตน (ขุนพลแก้ว) ด้วยบุญญาธิการแห่ง พระญามหาจักรพรรดิราช ย่อมเป็นที่ต้องพระราชประสงค์ ของพระมหากษัตริย์ทั้งปวง สังเกตได้จากพระปรมาภิไธย พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (Chao Phraya Thiphakorawong Mahakosathibodi, 2020: 48) ที่มีคำ แสดงถึงความเป็นพระญามหาจักรพรรดิราช ดังข้อความที่ ว่า “จาตุรนต์บรมจักรพรรดิราชสังกาศ” (ทรงเป็นดังพระญามหาจักรพรรดิราชผู้เป็นเจ้าแห่งทิศทั้งสี่) ด้วยบุญญาธิการ ของพระญามหาจักรพรรดิราชเป็นเหตุให้พระมหากษัตริย์ ปรารถนาที่จะเป็นดังพระญามหาจักรพรรดิราชหรือมี บุญญาธิการเสมอที่พระญามหาจักรพรรดิราช จึงมักปรากฏ คำว่า “จักรพรรดิ” แทนพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เพื่อเฉลิมพระเกียรติ ในคำฉันท์สรเสริญพระมหามณีนรัตน ปฏิมากร ปรากฏแนวคิดพระญามหาจักรพรรดิราช ดังนี้

1) พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเป็นดัง พระญามหาจักรพรรดิราช ดังบทประพันธ์ที่ว่า

ควรผู้บำเพ็ญสัจยัสสาร ในบาทมหิศร
จอมจักรพรรดิเฉลิมวงษ์

(Chumnum Chan Dutsadisangwoei, 1960: 13)

2) พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงสืบวงศ์ จากพระญามหาจักรพรรดิราช ดังบทประพันธ์ที่ว่า

รวมเรียบพระยศบรมจอม จุลจักรพรรดิพงษ์
มาโนชในวันวิวัฒมม คลสัจยแสดงสาร

(Chumnum Chan Dutsadisangwoei, 1960: 6)

2.2 กลวิธีการนำเสนอแนวคิดการเฉลิมพระเกียรติ

2.2.1 แนวคิดการนำพระพุทธรูปมณีนรัตนปฏิมากร มาเฉลิมพระเกียรติ เป็นแนวคิดที่ยกย่องพระมหากษัตริย์

ด้วยการนำประวัติ ลักษณะทางประติมานวิทยา และ พระพุทธรูปของ พระพุทธรูปมณีนรัตนปฏิมากร มาเฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว แนวคิดนี้ผู้วิจัยใช้เวลาแรกของคำฉันท์สรเสริญพระมหา มณีนรัตนปฏิมากรมาวิเคราะห์ อาจกล่าวได้ว่าในพระราชพิธี ถือน้ำพระพิพัฒน์สัตยาจะต้องอ่านฉันท์สรเสริญหรือสวดดี พระพุทธรูปมณีนรัตนปฏิมากร อันเป็นพระพุทธรูปประธาน ของพระราชพิธีและในพระอุโบสถวัดพระศรีรัตนศาสดาราม ก่อนการอ่านโอองการแข่งน้ำเสมอ¹² ดังหมายกำหนดการ พระราชพิธีศรีสัจปานกาลรัชสมัยพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ที่ว่า “(วันที่ 10 เมษายน รัตนโกสินทรศก 24 110)... พราหมณ์อ่านดุขฎิคำฉันท์สรเสริญพระมหามณีนรัตน ปฏิมากร แลสรเสริญพระเกียรติ แลราชบัณฑิตยกระทำ อธิษฐานน้ำพระพิพัฒน์สัตยาต่อไป” และ “(วันที่ 11 เมษายน)... พระมหाराชครูพิธีอ่านโอองการแข่งน้ำ แลชูปพระแสงศรสามลงในพระชั้นหยก พระยาศรีสุนทร โวหารอ่านคำแข่งน้ำตามธรรมเนียมพระราชพิธี” (Phraratchaphithi Sisatchapannakan, 1891: 20) ในคำ ฉันท์สรเสริญพระมหามณีนรัตนปฏิมากรปรากฏแนวคิด การนำพระพุทธรูปมณีนรัตนปฏิมากรมาเฉลิมพระเกียรติ ดังนี้

1) ประวัติ

ในลาแรกของคำฉันท์สรเสริญพระมหามณีนรัตนปฏิมากร ปรากฏการนำประวัติของพระพุทธรูปมณีนรัตนปฏิมากร มาใช้เฉลิมพระเกียรติ ดังบทประพันธ์ที่ว่า

ขอถวายอภิวาทนนี้	พิมพ์พุทธรูจี
รจิตรด้วยรัตนมงคล	
เถือกแก้วอมรโกฏิต่างกล	นิลพรรณพิมล
มณีนคชพรายฉาย	
แท่งทิวพระวรกาย	บมมัยรกาย
สนิเพนเนื้อเตียวดี	
คือองค์อติเทพศิลป์	รังสฤษดิ์มณี
ประณีตจำหลักอลงการ	

(Chumnum Chan Dutsadisangwoei, 1960: 1)

¹² จากการสืบค้นหมายกำหนดการพระราชพิธีถือน้ำพระพิพัฒน์สัตยาหรือพระราชพิธีศรีสัจปานกาลในเว็บไซต์ราชกิจจานุเบกษา ผลปรากฏว่า หมายกำหนดการที่เก่าที่สุดอยู่ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว แม้ว่าราชกิจจานุเบกษาจะถือกำเนิดขึ้นในรัชสมัยพระบาท สมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวก็ตาม คือพระราชพิธีถือน้ำพระพิพัฒน์สัตยาที่กำหนดมีขึ้น 2 วัน โดยวันแรกเป็นวันตั้งพระราชพิธีเจริญพระพุทธมนต์ พราหมณ์ อ่านฉันท์สรเสริญพระมหามณีนรัตนปฏิมากร ส่วนวันที่สองเป็นวันถือน้ำ พราหมณ์อ่านโอองการแข่งน้ำและแท่งพระแสงลงน้ำ

ประวัติพระพุทธรูปหามณเฑียรต้นปฏิมากรมีตำนานที่แต่งด้วยภาษาบาลีโดยพระภิกษุพรหมราชปัญญา “จัดทำซึ่งจารีตนี้โดยบาลีตามกำลังแห่งมติเรียกว่า รัตนพิมพวงศ์”¹³ ได้กล่าวถึงการสร้างพระพุทธรูปหามณเฑียรต้นปฏิมากร (The Fine Arts Department, 1969b) ไว้ว่า พระนาคเสนเถระเจ้าแห่งเมืองปาตลีบุตรมีความประสงค์จะสร้างพระพุทธรูปขึ้นเพื่อแทนองค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าให้เทวดาและมนุษย์ได้สักการบูชา ด้วยญาณวิเศษของพระอินทร์จึงรับรู้ความประสงค์นั้นแล้วอาสากับพระวิสสุกรรมไปยังเขาวินบลบรรพตเพื่อนำแก้ว “อมรโกฏฐ” มาถวายพระนาคเสนเถระเจ้า พระนาคเสนจึงคำนึงว่าจะหาช่างใดที่สามารถสร้างพระพุทธรูปขึ้นได้ พระวิสสุกรรมจึงสละเพศแห่งเทวดามาเป็นผู้สร้าง “พระพุทธรูปพิมพ์ด้วยแก้วอมรโกฏฐมณีนั่น” เมื่อสร้างแล้วเสร็จ พระแก้วอมรโกฏฐมณีบังเกิดพระรัศมีเป็นอนิหารต่าง ๆ อยู่ 7 วัน ต่อมาพระนาคเสนเถระเจ้าจึงได้อัญเชิญพระบรมสารีริกธาตุแบ่งเป็น 7 ส่วน กระทำด้วยอนิหารบรรจุลงในพระแก้วอมรโกฏฐมณี 7 แห่ง ได้แก่ พระโมลี พระนลาฏ พระนาภี พระหัตถ์ซ้าย ขว และพระขานซ้าย ขว แล้วประดิษฐานไว้ ณ โอศุการาม

ในบทประพันธ์ข้างต้นความว่า “คือองค์อดีตเทพศิลปินึงสถุขติมณี ประณีตจำหลักอลงการ” จะต้องเป็น “พระวิสสุกรรม” หรือพระวิศวกรรม เทพแห่งการช่างเป็นแน่แท้ แสดงให้เห็นว่า ผู้ประพันธ์ยังถือขนบการประพันธ์คำฉันท์สรเสริญพระมหามณเฑียรต้นปฏิมากรและประวัติตามตำนานรัตนพิมพวงศ์อยู่ว่า เทวดาคือ พระวิสสุกรรมเป็นผู้สร้าง แม้ว่า พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระราชนิพนธ์ “ตำนานพระแก้วมรกต” เพื่อใช้อ่านในพระราชพิธีศรีสัจปานกาล ซึ่งทรงสันนิษฐานเกี่ยวกับสกุลช่างที่สร้างว่า “เมื่อเปรียบเทียบกับโดยเฉลี่ยดูเหมือนว่าจะเป็นฝีมือช่างลาวเหนือโบราณช่างเมืองเชียงแสนเห็นคล้ายคลึงมากกว่าฝีมือช่างเมืองอื่น และถึงจะเป็นช่างที่เมืองลาวก็จะเป็นช่างดีช่างเอกที่เดียวมิใช่เลวทรามด้วย เป็นของงามดีเกลี้ยงเกลามากอยู่ไม่หยาบคาย” (Prince Sommot Amonphan, 1965: 5)

นอกจากการถือขนบการประพันธ์คำฉันท์สรเสริญพระมหามณเฑียรต้นปฏิมากรและประวัติตามตำนานรัตนพิมพวงศ์ที่สืบทอดกันมาอย่างยาวนานตามความข้างต้นแล้ว การอ้าง

เทพเจ้าอย่างพระวิสสุกรรมเป็นผู้สร้างพระพุทธรูปหามณเฑียรต้นปฏิมากร แสดงให้เห็นถึงความปรารถนาของผู้ประพันธ์ที่จะเฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวว่า พระองค์คู่ควรที่จะครอบครองพระพุทธรูปหามณเฑียรต้นปฏิมากรอย่างชอบธรรมด้วยเหตุที่เทพเจ้าอย่างพระวิสสุกรรมได้สร้างขึ้นและบัดนี้ พระพุทธรูปองค์นี้ได้ตกมาอยู่แก่พระองค์ดังมีเทวดามาถวายอันเป็นคติว่าถ้าผู้ใดได้ครอบครองจะต้องเป็นผู้มีบุญญาธิการมากกว่าพระมหากษัตริย์พระองค์อื่นด้วยเหตุนี้ผู้ประพันธ์จึงยกประวัติของพระพุทธรูปหามณเฑียรต้นปฏิมากรมาเฉลิมพระเกียรติ

2) ลักษณะทางประติมานวิทยา (Iconography)

ในลาแรกของคำฉันท์สรเสริญพระมหามณเฑียรต้นปฏิมากรปรากฏการนำลักษณะทางประติมานวิทยา (Iconography) ของพระพุทธรูปหามณเฑียรต้นปฏิมากรมาใช้เฉลิมพระเกียรติดังบทประพันธ์ที่ว่า

เอือกแก้วอมรโกฏฐด่างกล	นิลพรรณพิมล
มณีน้อยคณพรายฉาย	
แท่งที่บัพท้วพระวรกาย	บม็รอยรคาย
สนิทเปนเนื้อเดียวดี	
...	
เปนพระพุทธรูปไฟพิชิตมาร	สุนทรศุภฐาน
สมาธิบาทบัลลังก์	
ทรงเครื่องพรรณรายสายสัง	วาลวชิรทั้ง
ทับทรวงประพาไฟพยุรย์	
พระนพเอนองในเกยุร	กรรเจียกจำรูญ
ธำมรงค์มกุฏสุทธาญจน์	

(Chumnum Chan Dutsadisangwoei, 1960: 1-2)

ในบทประพันธ์พรรณนาถึงแสงอร่ามอันบริสุทธิ์แห่งแก้วอมรโกฏฐมณีอันหาค่าประเมินมิได้...พระพุทธรูปองค์นี้มีพุทธลักษณะเป็นแก้วอมรโกฏฐท้วพระวรกาย เนื้อแก้วสนิทกันเป็นเนื้อเดียว ไม่มีรอยเชื่อมหรือความต่างพร้อย พระพุทธรูปองค์นี้เป็นปางสมาธิบนบัลลังก์ฐานงาม ทรงเครื่องสายสังวาลเพชร ทับทรวงประดับไฟพยุรย์ เกยุร (กำไลต้นแขน) ประดับด้วยนพรัตน์ อีกทั้งกรรเจียก (เครื่องประดับหูกหูพระมหามงกุฏ) พระธำมรงค์ (แหวน) และพระมหามงกุฏทองคำอันงดงาม

¹³ หนังสือรัตนพิมพวงศ์ของพระพรหมราชปัญญา แต่เดิมคงเป็นเรื่องที่เล่ากันปากต่อปากอย่างปรัมปรา จนกระทั่งพระรูปนี้นำมาแต่งเป็นภาษาบาลี ทั้งนี้ หนังสือนี้มีผู้แปลเป็นภาษาไทย 3 สำนัก ผู้แปลสำนักแรก คือ พระยาธรรมปโรหิต (แก้ว) ในรัชกาลที่ 1 (พ.ศ. 2330) ผู้แปลสำนักที่ 2 คือ พระยาปริยัติธรรมธาดา (แพ ตาละลักษณ์) ในรัชกาลที่ 5 (พ.ศ. 2449) และผู้แปลสำนักที่ 3 คือ ร้อยตำรวจโท แสง มนวิทูร ในรัชกาลที่ 9 (พ.ศ. 2505) (The Fine Arts Department, 1969b: preface (1))

จากข้อมูลข้างต้นสันนิษฐานได้ว่า พระพุทธมหารัชมังคลาภิเษกทรงเครื่องทรงฤดูร้อน (ตามเดือนแห่งการประกอบพระราชพิธีในเดือน 5 ขึ้น 3 ค่ำ) รวมถึงพุทธลักษณะปางสมาธิบนบัลลังก์เสมือนเมื่อครั้งสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าประทับบนบัลลังก์หลังจากตรัสรู้ อนุตรสัมมาสัมโพธิญาณได้ต้นพระศรีมหาโพธิ์และทรงเครื่องทรงอันประณีตค่ามิได้แสดงให้เห็นว่า ลักษณะทางประติมานวิทยาและเครื่องทรงของพระพุทธมหารัชมังคลาภิเษกเป็นเครื่องเฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว กล่าวคือ เป็นการสำแดงพระบรมเดชานุภาพคือ การได้ครอบครองพระพุทธมหารัชมังคลาภิเษกและการถวายเครื่องทรงตลอดจนเครื่องประกอบพระอิสริยยศซึ่งแสดงถึงพระราชศรัทธาและความมั่งคั่งของพระองค์ ตลอดจนพระมหากษัตริย์รัชกาลก่อน ๆ ที่ทรงบูรณปฏิสังขรณ์พระอารามมาหลายรัชกาล

3) พระพุทธคุณ

ในลาแรกของคำฉันท์สรเสริญพระมหารัชมังคลาภิเษกปรากฏการนำพระพุทธรูปของพระพุทธมหารัชมังคลาภิเษกมาใช้เฉลิมพระเกียรติ ดังบทประพันธ์ที่ว่า

พระคุณคัมภีร์สามัญญ	นครเขตรขันธ
เกษมสำราญบ้านเมือง	
นิราพารปราศข้อเขี้ยวเคือง	จำรูญรุ่งเรือง
ทั้งแผ่นไพทโพลญ์	
พระมาถลกล่อเกื้อกูล	ทอนทุกชาดुर
กำเดาบันเทาปีศา	
แล้วทรงบริรักษ์รักษา	สมเด็จพระนริศรา
ธรรมาทุกปีนปถพี	
...	
เลอเล็กเล็กเลื่องลือ	เพื่อพระคุณชู
ผดุงพระเดชอดิศวร	
สปลั่งสุดดีโดยควร	เรียงเรียบประมวญ
พระคุณในปิ่นปฏิมา	

(Chumnum Chan Dutsadisangwoei, 1960: 3-4)

จากบทประพันธ์ข้างต้นผู้ประพันธ์ใช้การอ้างถึงพระพุทธรูปของพระพุทธมหารัชมังคลาภิเษกอันมีค่าประเมินมิได้จากแก้วอมรโกฏมณีนมาใช้เฉลิมพระเกียรติด้วยการกล่าวว่า การที่พระพุทธมหารัชมังคลาภิเษกมาประดิษฐานยังกรุงเทพมหานครนั้น พระพุทธรูปได้ปกแผ่ความร่มเย็นบรรเทาความทุกข์ให้คลายลง และคุ้มครองรักษาพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวรวมถึง

ประชาชน มิให้มีศัตรูมาแผ้วพานเบี่ยงพระยุคลบาทและเกิดพระเกียรติของพระองค์

อนึ่ง ผู้ประพันธ์ใช้กลวิธีการเฉลิมพระเกียรติด้วยการใช้ภาพพจน์บุคคลวัต (personification) คือ ให้พระพุทธมหารัชมังคลาภิเษกเสมือนหนึ่งว่ามีชีวิตที่เสด็จมาอภิบาลรักษาพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวและพระมหากษัตริย์ทุกรัชกาลในความว่า “แล้วทรงบริรักษ์รักษา สมเด็จพระนริศราธรรมาทุกปีนปถพี” แสดงให้เห็นว่าพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว มีพระบารมีทำให้พระพุทธมหารัชมังคลาภิเษกเสด็จมาอภิบาลพระองค์และมีพระบารมีที่ทรงได้ครอบครองพระพุทธมหารัชมังคลาภิเษกอันเป็นสมบัติล้ำค่าแก่อำณาจักรและศาสนจักร ด้วยเหตุดังนี้จึงสมควรแก่การอ้างถึงพระพุทธรูปที่ว่า “สปลั่งสุดดีโดยควรเรียงเรียบประมวญ พระคุณในปิ่นปฏิมา” มาใช้เฉลิมพระเกียรติ

2.2.2 แนวคิดการชื่นชมพระอัจฉริยภาพ เป็นแนวคิดที่ยกย่องพระมหากษัตริย์ว่าทรงมีพระสติปัญญาสูง กล่าวคือพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวมีพระสติปัญญาหยั่งรู้หรือรอบรู้เกินกว่าระดับสามัญเพราะถือว่าพระองค์ทรงมีบุญญาธิการพร้อมด้วยสมบัติต่าง ๆ รวมถึง “ปัญญาสมบัติ” ที่เหนือกว่าสามัญชน เหตุที่ยกย่องเช่นนี้เนื่องด้วยได้รับอิทธิพลจากแนวคิดเทวราชา คือ พระมหากษัตริย์ทรงเป็นสมมติเทพจึงมีพระสติปัญญาเหนือกว่าบุคคลอื่น ซึ่งการสร้างภาพลักษณ์ในลักษณะนี้ถือเป็นลักษณะที่พบได้ทั่วไปของวรรณกรรมเฉลิมพระเกียรติ ในคำฉันท์สรเสริญพระมหารัชมังคลาภิเษกปรากฏแนวคิดการชื่นชมพระอัจฉริยภาพของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ดังนี้

1) ด้านโบราณคดี

พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงค้นพบศิลาจารึกหลักต่าง ๆ เมื่อครั้งทรงพระผนวชเป็นพระภิกษุ มีพระฉายาว่า “วชิรญาณโณ” ได้เสด็จออกธุดงค์ไปยังเมืองเก่าจังหวัดสุโขทัย ทรงพบศิลาจารึกพ่อขุนรามคำแหงมหาราชและศิลาจารึกวัดป่ามะม่วง การค้นพบในครั้งนี้นับเป็นจุดเริ่มต้นที่สำคัญของการศึกษาทางโบราณคดี จนทำให้ได้ค้นพบและศึกษาศิลาจารึกหลักอื่น ๆ ในเวลาต่อมา ดังที่ ยอช เซเดส์ (Coedès, 1983: 3) ได้ยกย่องพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวไว้ว่า “ในบรรดานักปราชญ์ทั้งปวง พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเป็นพระองค์แรกที่ทำให้บุคคลอื่นเห็นคุณแลประโยชน์ของศิลาจารึกในสยามประเทศนี้”

ด้วยเหตุที่พระองค์ทรงค้นพบและเชี่ยวชาญด้านจารึกและโบราณคดี ผู้ประพันธ์จึงเฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ดังบทประพันธ์ที่ว่า

จอมปราชญ์ประเสริฐพระปฏิภาณ กลคือจางลงแผ่นไศล

ทรงทราบสว้างปึกใดไตร พิธีธรรมยรรยง

(Chumnum Chan Dutsadisangwoei, 1960: 5)

จากบทประพันธ์ข้างต้นในคำว่า “จอมปราชญ์ประเสริฐพระปฏิภาณ กลคือจางลงแผ่นไศล” สามารถตีความได้ 2 ลักษณะ ได้แก่ ลักษณะแรกคือผู้ประพันธ์ใช้กลวิธีการเฉลิมพระเกียรติด้วยภาพพจน์อุปมาอุปไมย (metaphor) และอติพจน์ (hyperbole) ในคำว่า “กลคือจางลงแผ่นไศล” อันหมายถึง พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวมีพระปฏิภาณอันประเสริฐเปรียบเป็นการ “จาง” (จางหรือจารึก) พระปฏิภาณลงบนแผ่นศิลาหรือหน้าผาภูเขา¹⁴ (คือมีพระปฏิภาณมากเกินพรรณนาบนกระดาษ; วัสดุขนาดเล็กใช้บันทึก) ส่วนลักษณะที่สองคือผู้ประพันธ์พรรณนาถึงพระปฏิภาณอันประเสริฐของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวที่ทรงแก้กล (ตัวอักษร/ข้อความ) ที่ “จาง” (จางหรือจารึก) ลงบน “แผ่นไศล” (ศิลาจารึก) ได้ ทั้งนี้ ผู้วิจัยตั้งข้อสังเกตในการตีความลักษณะแรกว่า ขนบการพรรณนาถึงความดีเด่นของบุคคลใดบุคคลหนึ่งในวรรณกรรมไทยมักใช้ภาพพจน์อุปมาอุปไมยพรรณนาความเปรียบเป็น “ท้องฟ้า” มากกว่าแผ่นศิลาหรือหน้าผาภูเขา ด้วยเหตุนี้ ผู้วิจัยจึงสันนิษฐานว่า ผู้ประพันธ์ต้องการเฉลิมพระเกียรติจากพระคุณูปการการค้นพบและอ่านศิลาจารึกของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว อันเป็นการตีความลักษณะที่สองมากกว่าจะเป็นลักษณะแรก

2) ด้านอักษรศาสตร์

พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวมีพระอัจฉริยภาพในด้านการพระราชนิพนธ์หรือทรงประภาพต่าง ๆ เช่น ร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก บทละครเรื่องรามเกียรติ์ ตอนพระรามเดินดง โคลงพระราชทานพร (Rodhetbhai, 1979: 399) นอกจากนี้ ยังทรงเชี่ยวชาญภาษาต่างประเทศ เช่น ภาษาสันสกฤต ภาษาบาลี ภาษาเขมร และภาษาอื่น ๆ ตัวอย่างที่เห็นได้ชัดคือ คาถาพระราชนิพนธ์พระราชทาน

พระนามพระราชโอรสธิดาที่มีถึง 41 คาถา (His Majesty King Mongkut, 2017) ด้วยเหตุนี้จึงเฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ดังบทประพันธ์ที่ว่า

กลกลอนแลกาพย์ครุโอง

พฤตินันท์เพียบเพียร

ปรีชาฉบับนุระเบียร

รบิลถ้อยพันธุระความ

ไสยสาตรแลสังสกฤตมา

ครพากย์พยายาม

กัมพูชแลอัญพนจนคาม

ภีรทราบไภษยสรรพ

(Chumnum Chan Dutsadisangwoei, 1960: 5)

3) ด้านโหราศาสตร์

พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวมีพระอัจฉริยภาพรอบรู้วิชาโหราศาสตร์อย่างแม่นยำอย่างด้านการผูกพระนามพระราชทานพระราชโอรสธิดา เช่น พระนามของสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์¹⁵ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวมีพระบรมราชวินิจฉัยจากวันประสูติตามจันทรคติ คือ วันอังคาร ขึ้น 11 ค่ำ เดือน 6 ปีกุน เบญจศก แล้วทรงผูกพระนามพระราชทานสมเด็จพระเจ้าฟ้าพระองค์นั้นพร้อมพระราชทานคำแปลไว้ด้วย ดังความตอนหนึ่งในคาถาที่พระราชทานว่า “พหุชน บีโยปิ จ สุกโต ครุกโต” (เป็นที่รักของหมูชนมาก เป็นที่อันชนทั้งหลายมากสักการะเคารพนับถือ) (His Majesty King Mongkut, 2017: 41-42) ซึ่งพระราชโอรสพระองค์นั้นก็ทรงประพฤติพระองค์สมดังพระบรมราชวินิจฉัยในคาถาที่พระราชทานจนได้รับการถวายพระสมัญญายกย่องว่าเป็น “สมเด็จพระเจ้าลูกเธอ เจ้าฟ้าจุฬาภรณวลัยลักษณ์ อัครราชกุมารี” และ “นายช่างใหญ่แห่งกรุงสยาม” ตามพระกรณียกิจที่ทรงปฏิบัติ นอกจากนี้ ในปลายรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ยังทรงคำนวณและพยากรณ์ล่วงหน้าไว้ 2 ปี ว่าในวันที่ 18 สิงหาคม พ.ศ. 2411 จะเกิดปรากฏการณ์สุริยุปราคาเต็มดวงขึ้นที่ตำบลห้วยกอ จังหวัดประจวบคีรีขันธ์ (Princess Maha Chakri Sirindhorn Foundation, 2011: 210) ได้อย่างแม่นยำ ด้วยเหตุที่ทรงเชี่ยวชาญด้านโหราศาสตร์มาแต่ต้นรัชกาลเป็นอย่างดีน้อยผู้ประพันธ์จึงเฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ดังบทประพันธ์ที่ว่า

¹⁴ ขนบการพรรณนาถึงความดีเด่นของบุคคลใดบุคคลหนึ่งในวรรณกรรมไทยด้วยภาพพจน์อุปมาอุปไมยและอติพจน์ มักพรรณนาเปรียบเป็นการเขียนบนท้องฟ้ามากกว่าภูเขา โดยให้ภูเขา (พระสุเมรุ) เป็นดินสอ/ปากกา ให้มหาสมุทรเป็นน้ำหมึก ให้ท้องฟ้าเป็นกระดาษ/วัสดุใช้จดบันทึก เพื่อให้เกิดจินตภาพอันยิ่งใหญ่หรือกล่าวเกินจริง เช่น ความดีเด่นคือความรักที่มีต่อนางอันเป็นที่รัก อย่างโคลงนิราศนรินทร์ ความว่า “เอียงอกเทอออกอ้าง อวดองค์ อรเอย เมรุขบสมุทรดินลง เลขแด่ม อากาศจักจางผจง จารึก พอฤา” (The Fine Arts Department, 1969a: 36) เป็นอาทิ

¹⁵ เมื่อแรกประสูติ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวพระราชทานพระนามว่า “พระเจ้าลูกเธอ พระองค์เจ้าจิตรเจริญ” (His Majesty King Mongkut, 2017: 41)

เชิงไทรเห็นกลดงทิพ นนยลนุมน่นยา
เพทางคสาตรศิลป์สำ ฤทธิแจ้งจำเรียมเรียน
(Chumnum Chan Dutsadisangwoei, 1960: 5)

4) ด้านศาสนศาสตร์

พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวมีพระอัจฉริยภาพรอบรู้ในทางพุทธศาสนาจากการทรงพระผนวช โดยเฉพาะหลักธรรมในพระไตรปิฎก กล่าวคือ ระหว่างที่ทรงพระผนวชอยู่นั้น พระองค์ทรงพระอุตสาหะพากเพียรเล่าเรียนพระพุทธรวจนะ จนมีความรู้เชี่ยวชาญในพระไตรปิฎกยิ่งนัก ทรงสอบพระปริยัติธรรมได้เป็นเปรียญ 5 ประโยค และเป็นกรรมการสอบไล่พระภิกษุที่เข้าสอบเปรียญชั้นต่าง ๆ ในสมัยรัชกาลที่ 3 เรื่อยมา (Yaemnadda, 2012) นอกจากจะทรงเชี่ยวชาญพุทธศาสนาอย่างลุ่มลึกแล้ว ยังทรงรอบรู้ในทางศาสนาพราหมณ์อีกด้วย อย่าง “เวททางคสาตร” หรือ “พระเวท” ได้แก่ ฤคเวท ยชุรเวท สามเวท และอถรรพเวท (Dinnaratra, 1997) ซึ่งการศึกษาพระเวทเป็นผลทำให้พระองค์สามารถประยุกต์ศาสตร์ของพระเวทในแต่ละคัมภีร์กับสิ่งต่าง ๆ ตามพระราชอัธยาศัยได้อย่างเหมาะสม ด้วยเหตุนี้จึงเฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวดั่งบทประพันธ์ที่ว่า

จอมปราชญ์ประเสริฐพระปฏิภาณ กลคือจางลงแผ่นไศล
ทรงทราบสวางปิฎกไตร พิธธรรมบรรยง
(Chumnum Chan Dutsadisangwoei, 1960: 5)

เชิงไทรเห็นกลดงทิพ นนยลนุมน่นยา
เพทางคสาตรศิลป์สำ ฤทธิแจ้งจำเรียมเรียน
(Chumnum Chan Dutsadisangwoei, 1960: 5)

5) ด้านคหศาสตร์และอศาศาสตร์

พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว มีพระอัจฉริยภาพรอบรู้ด้านคหศาสตร์และอศาศาสตร์ ด้วยเหตุที่ทรงศึกษาคัมภีร์ต่าง ๆ อย่างลึกซึ้ง จนสามารถพระราชนิพนธ์พระบรมราชาธิบายเรื่องเกี่ยวกับคหศาสตร์และอศาศาสตร์ดั่งพระบรมราชาธิบายเรื่องช้าง มีเนื้อความเกี่ยวกับตำนานช้างเผือกและคชลักษณ์ในตำราคหศาสตร์ (His Majesty King Mongkut, 1950) ความเชี่ยวชาญในด้านคหศาสตร์และอศาศาสตร์ ถือเป็นองค์ความรู้สำหรับพระราชนิพนธ์ประกาศในราชการแผ่นดิน ดังเช่นประกาศสรรพนามสำหรับช้างม้าเพื่อให้ข้าราชการทราบถึงความสำคัญของช้างและม้า และกราบบังคมทูลให้ถูกต้อง ในความว่า “ให้รู้จึ่งทั่วกันว่า

ช้างมันเป็นสัตว์มีชาติมีสกุลไม่ควรเรียกว่าตัวหนึ่ง สองตัวให้เรียกว่า ช้างหนึ่ง สองช้าง ม้าหนึ่ง สองม้า” (His Majesty King Mongkut, 2005a: 42) ด้วยเหตุนี้จึงเฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ดั่งบทประพันธ์ที่ว่า
การช้างดำหรับพระพิชมเนศวร์ ข่านลบาศพระสิทธิกรรม
ตราตรัสในอศตรพพร คสมารณมานไชย

(Chumnum Chan Dutsadisangwoei, 1960: 5)

6) ด้านธรรมศาสตร์และการเมือง

นอกจากพระอัจฉริยภาพส่วนพระองค์ของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวที่ทรงมีอยู่แล้ว ยังมีพระอัจฉริยภาพด้านธรรมศาสตร์และการเมืองที่พระมหากษัตริย์ต้องศึกษาอย่าง “คัมภีร์พระธรรมศาสตร์” อันเป็นกฎหมายหลักในการปกครอง ซึ่งได้รับอิทธิพลจากวัฒนธรรมอินเดีย พระองค์ยังต้องศึกษา “ราชศาสตร์” อันเป็นกฎหมายที่พระมหากษัตริย์ทรงบัญญัติเพิ่มเติมโดยยึดมูลคดีจากพระธรรมศาสตร์เป็นหลัก รวมถึงการวินิจฉัยคดีต่าง ๆ รวบรวมเป็นกฎหมายของแผ่นดิน เรียกว่า “พระราชนิติศาสตร์” อีกด้วย (Jeerachaisiri, 2020) เพื่อทรงใช้ปกครองราชอาณาจักรให้ผาสุก ด้วยเหตุนี้จึงเฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ดั่งบทประพันธ์ที่ว่า
ทรงคุณบุญฤทธิฤทธิไกร แจ้งเจนปิฎกใน
ราชสาตรประเสริฐดำรง

(Chumnum Chan Dutsadisangwoei, 1960: 11)

2.2.3 แนวคิดการชื่นชมพระบารมี เป็นแนวคิดที่ยกย่องพระมหากษัตริย์ว่าทรงมีบุญญาธิการสูงส่ง กล่าวคือพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงปฏิบัติพระราชกรณียกิจสั่งสมเป็นพระบารมี เป็นผลทำให้ราษฎรทั้งราชอาณาจักรและประเทศราชต่างพร้อมใจกันมาแสดงความจงรักภักดีและสำนึกในพระมหากรุณาธิคุณอย่างไม่ขาดสาย ดังเหตุการณ์ที่เจ้าประเทศราชเข้ามาเฝ้าพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (Chao Phraya Thiphakorawong Mahakosathibodi, 2020: 81) ที่ว่า “ครั้งนั้นพระยาเชียงใหม่ พระยานครลำปาง พระยานครลำพูน พระยาน่าน หัวเมืองลาวพุงด่าลงมาเฝ้าแผ่นดินใหม่ แลสดับปรกณพระบรมศพด้วย¹⁶” ทั้งนี้ ตั้งแต่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จเถลิงถวัลยราชสมบัติเป็นพระมหากษัตริย์ผ่านพิภพกรุงเทพมหานครจึงอำนวยความสะดวกให้พสกนิกรต่างมีความสุขสบายทั่วราชอาณาจักรไทย ดั่งบทประพันธ์ที่ว่า

¹⁶ คำว่า “แผ่นดินใหม่” ในที่นี้หมายถึง พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ส่วน “พระบรมศพ” ในที่นี้หมายถึง พระบรมศพพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว)

เมืองออกก่อนเกล้ามาทูล ฐลีบาทบดิศรย์
เนื่องเนื่องเหลือนับคนหนา
ถวัลยราชกรุงเทพมหานคร นครชั้นทสิมา
เกษมเกษตประเทศไทย

(Chumnum Chan Dutsadisangwoei, 1960: 11)

จากการศึกษาคำฉันท์สรเสริญพระมหาราชนิรันดร์ปฏิมากร ในฐานะวรรณกรรมเฉลิมพระเกียรติ ผลการศึกษาพบว่า นอกจากภูมิหลังของคำฉันท์สรเสริญพระมหาราชนิรันดร์ปฏิมากรที่แต่งขึ้นสำหรับให้พราหมณ์อ่านในพระราชพิธี ถือน้ำพระพิพัฒน์สัตยา รัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ยังปรากฏรูปแบบแนวคิดการเฉลิมพระเกียรติ ซึ่งมีด้วยกัน 2 ประการ ประการแรกคือ แนวคิดการเฉลิมพระเกียรติซึ่งเป็นแนวคิดของวรรณกรรมไทยในอุดมคติมีแนวคิดเทวราชา แนวคิดธรรมราชา แนวคิดพุทธราชา และแนวคิดพระญาณมหาจักรพรรดิราช ประการที่สองคือ กลวิธีการนำเสนอแนวคิดการเฉลิมพระเกียรติซึ่งเป็นสิ่งที่ผู้ประพันธ์ต้องการนำเสนอเพื่อเฉลิมพระเกียรติมีแนวคิดการนำพระพุทธรูปมาเฉลิมพระเกียรติเฉลิมพระเกียรติแนวคิดการชื่นชมพระอัจฉริยภาพ และแนวคิดการชื่นชมพระบารมี แนวคิดเหล่านี้แสดงให้เห็นว่า ผู้ประพันธ์ได้รักษาขนบการเฉลิมพระเกียรติในอุดมคติได้อย่างสมบูรณ์ และได้สร้างสรรค์กลวิธีการนำเสนอแนวคิดใหม่ ๆ เพื่อเฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวอีกด้วย

อภิปรายผล

จากผลการวิจัยเรื่อง “คำฉันท์สรเสริญพระมหาราชนิรันดร์ปฏิมากร : การศึกษาในฐานะวรรณกรรมเฉลิมพระเกียรติ” จะเห็นได้ว่า รูปแบบแนวคิดการเฉลิมพระเกียรติทั้ง 2 รูปแบบปรากฏในคำฉันท์สรเสริญพระมหาราชนิรันดร์ปฏิมากรอย่างผสมผสานกัน ทั้งนี้ ผู้วิจัยพบแนวคิดที่มีลักษณะเด่นประการหนึ่งนอกเหนือจากแนวคิดการเฉลิมพระเกียรติหรือกลวิธีการนำเสนอแนวคิดการเฉลิมพระเกียรติอื่น ๆ ซึ่งสามารถพบเห็นได้ทั่วไปในวรรณกรรมไทย นั่นคือ “แนวคิดการนำพระพุทธรูปมาเฉลิมพระเกียรติมาเฉลิมพระเกียรติ” สังเกตได้จากคำฉันท์ที่ศึกษามีชื่อว่า “คำฉันท์สรเสริญพระมหาราชนิรันดร์ปฏิมากร” การสรเสริญหรือสรรเสริญ หมายถึง กล่าวคำยกย่อง, เชิดชู, เทิดทูน (The Royal Institute, 2013) กล่าวคือ ผู้ประพันธ์ต้องการใช้คุณสมบัติต่าง ๆ ของพระพุทธรูปมาเฉลิมพระเกียรติ อันเป็นพระพุทธรูปคู่บ้านคู่เมืองตั้งแต่

แรกสร้างกรุงรัตนโกสินทร์มายกย่องพระเกียรติของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ผู้ทรงเป็นประธานในพระราชพิธี ถือน้ำพระพิพัฒน์สัตยาซึ่งเป็นพระราชพิธีที่ส่งเสริมความซื่อสัตย์และความมั่นคงของสถาบันพระมหากษัตริย์

อนึ่ง การนำพระพุทธรูปมาเฉลิมพระเกียรติปฏิมากรมาเฉลิมพระเกียรติได้แก่ ประวัติ ลักษณะทางประติมานวิทยา (Iconography) และพระพุทธรูปของพระพุทธรูปมาเฉลิมพระเกียรติปฏิมากรมาใช้เฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว แสดงให้เห็นว่า พระพุทธรูปมาเฉลิมพระเกียรติปฏิมากรเป็นที่เฉลิมพระราชมหาราชของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวและพระมหากษัตริย์รัชกาลก่อนเป็นอย่างยิ่ง ดังประกาศให้พระสงฆ์บูชาพระแก้วมรกตในเดือน 8 แรม 8 ค่ำ พระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ในข้อความว่า “อนึ่ง ในพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว เมื่อยังมีพระชนม์อยู่ ก็ได้ตรัสประกาศอยู่เนื่อง ๆ ว่า พระพุทธรูปปฏิมากรแก้วมรกตองค์นี้ ถ้าเป็นพระสงฆ์เหมือนอย่างสามัญทุกวันนี้ ก็คงจะได้เป็นสมเด็จพระสังฆราชเป็นแน่” และทรงยกย่องอีกว่า “พระแก้วมรกตนี้ ก็เป็นของวิเศษ ประเสริฐอยู่ในโลก” (His Majesty King Mongkut, 2005a: 28) และด้วยความทรงคุณค่าของพระพุทธรูปมาเฉลิมพระเกียรติปฏิมากรทั้งวัตถุวิสัย (objective) คือ มูลค่าที่ประเมินมิได้ และจิตวิสัย (subjective) คือ การเป็นที่สักการะบูชาของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวและบุคคลอื่น ความทรงคุณค่าเหล่านี้ถือเป็นรูปแบบของสุนทรียะ (aesthetic form) ตามทฤษฎีสุนทรียศาสตร์ (aesthetics) ที่เรียกว่า “งามอย่างน่าทึ่ง” หรือ “มหิมาภัยกษา” (sublime) ดังที่ สุกจัน จิตสุทธินาถ (Chittasutthiyan, 2013: 168-169) ได้อธิบายความหมายไว้ว่า “ดีอย่างยิ่ง งามอย่างยิ่ง หรือสามารถให้ความสุขได้ (enjoyable) ซึ่ง Shaftesbury ให้ความหมายของความงามแบบนี้ว่าเป็นสิ่งที่สร้างสรรค์โดยพระเจ้า (creation of god) หรือเป็นสิ่งที่พระเจ้าสร้างเลยที่เดียว” ความงามอย่างที่ว่าพระเจ้าสร้างสอดคล้องกับการที่เทพเจ้าอย่าง “พระวิศุกรรม” ได้แปลงกายเป็นนายช่างมาสร้างพระพุทธรูปมาเฉลิมพระเกียรติปฏิมากรตามตำนานรัตนพิมพวงศ์ (The Fine Arts Department, 1969b: 23) ดังบทประพันธ์ที่ว่า “คือองค์อดีตเทพศิลป์ รังสฤษดิ์มณี ประณีตจำหลักอลงการ” (Chumnum Chan Dutsadisangwoei, 1960: 1) ความงามอันทรงคุณค่าของพระพุทธรูปมาเฉลิมพระเกียรติปฏิมากรเป็นสิ่งที่ผู้คนต่างสรรเสริญกันเป็นที่ประจักษ์ไม่ใช้แค่บุคคลในสยามประเทศ

เพียงเท่านั้น ชาวต่างประเทศที่เข้ามาอาศัยอยู่ในราชสำนักของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เช่น “แอนนา แฮร์เรียต ลีโอนอเวนส์” (Anna Harriette Leonowens) หรือ “หม่อมแอนนา” ก็ได้พรรณนาถึงความงดงามของลักษณะทางประติมานวิทยา (Iconography) ของพระพุทธรูปมหามณีนรัตนปฏิมากรไว้ใน “The English Governess at the Siamese Court” (Leonowens, 2019: 64) อย่างที่ชาวต่างประเทศผู้นับถือคริสต์ศาสนาคณะหนึ่งจะสามารถพรรณนาถึงลักษณะแห่งพุทธศิลป์นั้นได้ ดังข้อความที่ว่า

“พระแก้วมรกตสูงประมาณ 12 นิ้ว กว้าง 8 นิ้ว ทองคำบริสุทธิ์ที่หล่อเป็นพระเศียรและพระคอ (collar) คงถูกกวนขณะที่โลหะยังไม่หลอมละลาย คริสตัส บุษราคัม ไพลิน ทับทิม นิล แอเมทิสต์ และเพชร-พลอยธรรมชาติหรือเจียรหยาบ ๆ รวมอยู่ด้วยกันในสัดส่วนที่เพิ่มความงดงามและคุณค่าสูงสุดเท่าที่จินตนาการได้ให้รูปบุษานี้ การผสมผสานนั้นทั้งกลมกลืนกันและเลิศเลอ ไม่น่าแปลกที่เชื่อกันว่าพระพุทธรเจ้าเสด็จลงมาประทับนั่งอยู่ในรูปของมรกตนี้งาม และแสงวาวของสายฟ้าบันดาลให้ที่ประดิษฐานกับแท่นบูชาผุดจากผืนดินโดยพลันเพื่อเป็นที่ประทับและบัลลังก์ของพระองค์”

จากการศึกษา “คำฉันท์สรเสริญพระมหามณีนรัตนปฏิมากร : การศึกษาในฐานะวรรณกรรมเฉลิมพระเกียรติ” แสดงให้เห็นถึงธรรมเนียมราชสำนักในพระราชพิธีถือน้ำพระพิพัฒน์สัตยาที่สะท้อนผ่านวรรณกรรมเรื่อง “คำฉันท์สรเสริญพระมหามณีนรัตนปฏิมากร” ที่แม้ว่าชื่อคำฉันท์จะเป็นการสรรเสริญพระพุทธรูปมหามณีนรัตนปฏิมากร แต่เมื่อศึกษาในฐานะวรรณกรรมเฉลิมพระเกียรติแล้ว คำฉันท์เรื่องนี้มีลักษณะของความเป็นวรรณกรรมเฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวอย่างสมบูรณ์ ดังบทประพันธ์บทสุดท้ายในคำฉันท์สรเสริญพระมหามณีนรัตนปฏิมากรที่ว่า “เรียงเรียบฉันทสกลาภรณ์ ถวายบาทภูธร เฉลิมพระยศบริบูรณ์”

ข้อเสนอแนะ

ควรศึกษาคำฉันท์ที่เกี่ยวข้องกับพระพุทธรูปมหามณีนรัตนปฏิมากรหรือพระพุทธรูปองค์อื่น ๆ ที่สัมพันธ์กับพระราชพิธีต่าง ๆ เพื่อให้เห็นแนวคิดหรือกลวิธีการนำเสนอแนวคิดการเฉลิมพระเกียรติพระมหากษัตริย์ด้วย

References

Bawornbannarak (Rakthai, Niyom), Luang. (2009). **Sanskrit-Thai-English Dictionary (สัสมฤต-ไท-**

อังกฤษ อภิธาน) (4th ed.). Bangkok: Saengdao Press.
Chittasutthiyan, Supoj. (2013). Understanding of Aesthetics (ความเข้าใจในทฤษฎีสุนทรียะ). **Journal of Liberal Arts, Ubon Ratchathani University**, 9(2): 161-179.
Chumnum Chan Dutsadisangwoei (ชุมนุมนันท์ ดุษฎีสังเวย). (1960). Bangkok: Teachers Council of Thailand Trade Organization.
Coedès, G. (1983). **Collection of inscriptions, Part 1 (ประชุมศิลาจารึก ภาคที่ 1).** Bangkok: Bannakit Press.
Damrong Rajanubhab, Prince (2009). **The Chronicle of Rattanakosin, King Rama II (พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 2).** Bangkok: Thai Quality Books (2006) Co., Ltd.
Dinnaratra, Pratuang. (1997). Vedic Literature: An Exploratory Study (วรรณคดีพระเวท : การศึกษาเชิงสำรวจ). **Manutsayasat Wichakan Journal, Faculty of Humanities, Kasetsart University**, 5(1): 69-75.
Jeerachaisiri, Sumek. (2020). Three enacted law (กฎหมายตราสามดวง). In **Parliament Museum: The Politics and Government of Thailand (พิพิธภัณฑ์รัฐสภาเล่าเรื่องการเมืองการปกครองไทย).** [Online]. Retrieved December 25, 2021 from <https://parliamentmuseum.go.th/ar63-Law-enact.html>
Leonowens, A. (2019). **The English Governess at the Siamese Court (อ่านสยามตามแอนนา)** (2nd ed.). Bangkok: Matichon Press.
Mongkut, His Majesty King. (1950). **Including The King's Dissertation in The Reign of King Rama IV, Part miscellaneous Part 1 (ประชุมพระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ 4 ภาคปกิณกะ ภาค 1).** [Online]. Retrieved December 25, 2021 from <https://shorturl.asia/Kq3E5>
Mongkut, His Majesty King. (2005a). **Collection of Royal Writings in His Majesty King Mongkut: Including The Announcement of King Rama 4 (รวมพระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เรื่อง ประชุมประกาศรัชกาลที่ 4).** Bangkok: Teachers Council of Thailand Trade Organization.

- Mongkut, His Majesty King. (2005b). **Collection of Royal Writings in His Majesty King Mongkut: Letters of His Majesty King Mongkut** (รวมพระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เรื่อง พระราชหัตถเลขาในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว). Bangkok: Teachers Council of Thailand Trade Organization.
- Mongkut, His Majesty King. (2017). **The Royal Spell Written in The Reign of King Rama IV Bestowed The Name of The Royal Son and Daughter. and The Name of The Son and Daughter of King Rama IV, written in the reign of King Rama V** (คาถาพระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ 4 พระราชทานพระนามพระราชโอรสธิดา และพระนามพระราชโอรสธิดาในรัชกาลที่ 4 พระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ 5). Bangkok: Literature and History Office, The Fine Arts Department.
- Nagaprteep. (1989). **Pali-Siam dictionary** (ปาลี-สยาม อภิธาน) (2nd ed.). Bangkok: Mahamakut Buddhist University.
- Office of the Royal Society. (2020). **The Royal Coronation Ceremony** (พระราชพิธีบรมราชาภิเษก). Bangkok: Office of the Royal Society.
- Phra Brahmagunabhorn (P.A. Payutto). (2005). **Dictionary of Buddhism** (พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม). (13th ed.). Bangkok: S. R. Printing Mass Product Co., Ltd.
- Phraratchaphithi Sisatchapannakan (พระราชพิธีศรีสังฆปาณกาล). (1891). Government Gazette, 8(3): 20-21. [Online]. Retrieved December 25, 2021 from <http://www.ratchakitcha.soc.go.th/DATA/PDF/2434/003/20.PDF>
- Pornchaiya, Jessada. (2000). **The Royal Prerogative in Law and Constitutional Conventions: A Comparative Study of Great Britain and Thailand** (พระราชอำนาจของพระมหากษัตริย์ตามกฎหมายและธรรมเนียมปฏิบัติทางรัฐธรรมนูญ : ศึกษาเปรียบเทียบประเทศอังกฤษและประเทศไทย). Master's dissertation, Chulalongkorn University, Bangkok, Thailand.
- Princess Maha Chakri Sirindhorn Foundation. (2011). **The Thai King's Encyclopedia** (นามานุกรมพระมหากษัตริย์ไทย). (2nd ed.). Bangkok: Princess Maha Chakri Sirindhorn Foundation.
- Princess Maha Chakri Sirindhorn Foundation. (2017). **Name Encyclopedia of Thai literature, Volume 2, Author's name** (นามานุกรมวรรณคดีไทย ชุดที่ 2 ชื่อผู้แต่ง). (6th ed.). Bangkok: Princess Maha Chakri Sirindhorn Foundation.
- Rodhetbhai, Chamnan. (1979). **Thai Language Course Manual: Thai Literature and History of Thai Literature** (คู่มือสอบวิชาชุดภาษาไทย พ.ม. วรรณคดีและประวัติวรรณคดี). Bangkok: Odeon Store Press.
- Ruengruglikit, Chalada. (2006). The Concept of Buddharaja in Thai Literature (ความคิดเรื่อง "พุทธราชา" ในวรรณคดีไทย). In **Wannalada Includes Research Articles and Academic Articles on Thai Language and Literature** (วรรณลดา รวมบทความวิจัยและบทความวิชาการภาษาและวรรณคดีไทย), (pp. 15-49). Bangkok: Academic Publishing Project, Faculty of Arts, Chulalongkorn University.
- Somdetphra Phutthakhosachan (P.A. Payutto). (2017). **King's Dharma** (ธรรมของพระราช). [Online]. Retrieved December 25, 2021 from <https://www.watnyanaves.net/uploads/File/books/pdf/640-Royal-VirtuesTH600811.pdf>
- Sommot Amonphan, Prince. (1965). **Announcement of The Royal Ceremony, Volume 1** (ประกาศการพระราชพิธีเล่ม 1). Bangkok: Teachers Council of Thailand Trade Organization.
- The Fine Arts Department. (1969a). **Khlong Nirat Narin**. [Online]. Retrieved December 25, 2021 from <https://www.finearts.go.th/storage/contents/2020/07/file/oF3Vch5tFlyUKKYdoSXQ7w8s13nrubJenwdIKNMd.pdf>
- The Fine Arts Department. (1969b). **Rattana Phimphawong: The Legend of the Emerald Buddha** (รัตนพิมพวงศ์ ตำนานพระแก้วมรกต พระภิกษุพรหมราชปัญญา แต่งไว้เป็นภาษาบาลี

- พระยาปริยัติธรรมธาดา (แพ ตาละลักษณ์) เปรียญ แปล). (3rd ed.). Bangkok: Sahaphap Kanphim.
- The Fine Arts Department. (2009). **Twelve-Month Royal Ceremony of His Majesty King Chulalongkorn (Rama V) (พระราชพิธีสิบสองเดือน พระราชินพณในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว)**. (21st ed.). Bangkok: Rakhang Thong Press.
- The Royal Institute. (2001). **Thai Literature Dictionary of Ayutthaya Period Khlong Yuan Phai (พจนานุกรมศัพท์วรรณคดีไทย สมัยอยุธยา โคลงยวนพ่าย)**. Bangkok: The Royal Institute.
- The Royal Institute. (2007). **Three enacted law, Royal Institute Edition, Volume 2 (กฎหมายตราสามดวง ฉบับราชบัณฑิตยสถาน เล่ม 2)**. Bangkok: The Royal Institute.
- The Royal Institute. (2011). **Thai Literature Dictionary of Sukhothai Period Triphummikatha (พจนานุกรมศัพท์วรรณคดีไทย สมัยสุโขทัย ไตรภูมิภค)** (2nd ed.). Bangkok: The Royal Institute.
- The Royal Institute. (2013). **The Royal Institute's Dictionary B.E. 2554 (พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2554)**. Bangkok: The Royal Institute.
- Thiphakorawong Mahakosathibodi (Bunnag, Kh), Chao Phraya. (2020). **The Chronicle of Rattanakosin, King Rama IV (พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 4)**. Bangkok: Thai Quality Books (2006) Co., Ltd.
- Wanthana, Somkiat. (2018). Political Worlds of Yuan Phai Khlong Dan (โลกการเมืองในยวนพ่ายโคลงต้น). **Journal of the Faculty of Arts, Silpakorn University**, 40(1): 180-210.
- Yaemnadda, Somsak. (2012). **Saksri Wannakam (ศักดิ์ศรีวรรณกรรม)**. Bangkok: Academic Publishing Project, Faculty of Arts, Chulalongkorn University.